

A XIII—XIV. század fordulója körüli évtizedek még olyan időszakot jelentenek a történeti kutatásban; amikor nem eleve reménytelen vállalkozás egy-egy téma feldolgozása érdekében a vonatkozó forrásanyag lehető teljességének feltárása és feldolgozása. Ennek felismerése vezetett bennünket 1973-ban közzétett Csák Máté-monográfiáink anyaggyűjtésekor, jóllehet már akkor tisztában voltunk azzal, s ennek könyvünkben hangot is adtunk, hogy különböző okok miatt a XIV. század elejére már tekintélyes mennyiségűre duzzadt forrásanyag abszolút teljességének hasznosítása nem lehetséges.¹ Az egy évtized óta végzett kutatások magától értetődő módon megerősítették ezt, új adatokat tártak fel Csák Mátéről. Az 1301—1314 közti időre és a mai Szlovákia területére vonatkozó, frissen megjelent forráspublikáció egymaga öt olyan új adatot tartalmaz Csák Mátéről, amelyeket monográfiánk írásakor nem ismertünk s így nem hasznosíthattunk. Időben a legkorábbi ezek sorában a nyitrai káptalannak csak kései említésből ismert 1302. február 9-i oklevele, amely szerint Barleus és Irizlaus divéki nemesek amiatt tiltakoztak, hogy divéki István fia István kővárukat és birtokaikat Máté nádor által leromboltatta és őket birtokaikból kivettette.² Barleus és Irizlaus (ekkor mint Máté ellenfelei), valamint István fia István (mint Máté familiárisa) jól ismert szereplői a kornak, viszályuk, továbbá az, hogy Csák Máté Barleusék várát és összes birtokait elfoglalta, s hogy a két testvér Mátétól való féltében birtokaikat elhagyva másik országrészbbe menekült, számos, már eddig ismert oklevél alapján tudott volt.³ A második, most ismertté vált adat szerint a pozsonyi káptalan 1310. december 6-i diplomájában Bugar fia Márton Csák Máté tárnokmestereként szerepel.⁴ Ez a XIV. század első évtizedéből való, hasonló tartalmú néhány adat⁵ számát gyarapítja.

Időrendi sorrendben Károly Róbert 1312-ben Barnabás apostol napján kelt oklevele következik. Ebben az uralkodó erdőkkel adományozza meg Rikolf fia Rikolfot érdemeiért, hogy ti. Sáros királyi vár ostromakor férfiasan harcolt, illetve hogy „amikor Amadé fiai és Miklós fia Demeter; a mi hűtleneink Trencsényi Máté embereit felségünk ellen vezették, akikkel — így szól a király nevében kiállított oklevél — mi csatát vívtunk, e csatánkban Rikolf mester felségünk szeme láttára súlyosan megsebesült.”⁶ En-

¹ KRISTÓ GYULA: Csák Máté tartományúri hatalma. Bp. 1973. 9.

² Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I. Ad edendum praeparavit VINCENT SED-LÁK. Bratislavae 1980. (a továbbiakban: Reg. Slov. I.) 88. szám.

³ KRISTÓ GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 48—50.

⁴ Reg. Slov. I. 824. szám.

⁵ KRISTÓ GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 123—124.

⁶ Reg. Slov. I. 1003. szám; az oklevél publikációjából az alábbi, kurzívval jelölt szavak hiányoznak: Demum cum filii Omodei et magister Demetrius filius Nycolai infideles nostri homines magistri Mathey de Tyrinchin contra nostram adduxerunt maiestatem... A fordítás az eredeti szöveg — Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban: OL D1.) 68 775 — alapján készült.

nek az oklevélnek a problematikája túlnő a tanulmány keretein. Az alábbiakban csupán a vele kapcsolatban megoldandó kérdések elősorolására vállalkozunk. Az oklevél (Sáros)Patakon 1312. június 11-én kelt. Az első figyelmet keltő mozzanat, hogy jelen ismereteink szerint Károly Róbert csak a június 15-én megvívott rozgonyi csata után vonult vissza a hozzá hí Patakra, s első itt keltezett oklevelei június hónap végéről valók.⁷ Ennél is súlyosabban esik a latba az a körülmény, hogy a magát 1312. június 11-én keltezettnek feltüntető oklevél ugyanazzal a sztereotípiával adja vissza Károly Róbert és a hozzá hűtlenek csatáját, mint amilyennel éppen jobbára 1312-i diplomáiban magát a rozgonyi csatát szokta körülírni a király.⁸ Ebből arra lehetne következtetni, hogy a rozgonyi csata mégsem 1312. június 15-én volt, mint eddig hittük, hanem legalábbis egy héttel ezt megelőzően, hiszen Károly Róbertnek nyilván időre volt szüksége, amíg a rozgonyi csatasíkról Patakra ért, hogy ott június 11-én oklevelet keltezzen. Az elstetett ítéletalkotástól azonban nyomós okok miatt tartózkodni kell. Mert igaz ugyan, hogy e június 11-i oklevelet írása hitelesnek mutatja, egyházi ünnep szerinti datálása sem kelt bizalmatlanságot, mégis két körülmény súlyosan esik a latba. Az egyik az, hogy Rikolf fia Rikolf javára szól Károly Róbertnek egy másik, 1312. június 26-i oklevele is, s tisztázandó a két oklevél egymáshoz való viszonya. A másik az, hogy június 11. és június 26. között — tehát éppen a rozgonyi csata eddig gondolt időpontja körüli napokban — nem ismerünk királyi oklevelet, míg június 26-ról, valamint a következő napokról sok diploma keletkezett és maradt ránk Károly Róberttől. Az 1312. június 11-i oklevél kérdése mindenképpen további vizsgálatot igényel.

Időrendben a negyedik, eddig számunkra nem ismert oklevél éppen 1312. június 26-án kelt, bennünket érintő része ekként hangzik: Károly Róbert megajándékozta Ivánka fia Istvánt egy birtokkal szolgálataiért; ezeket részint Sáros királyi vár ostromában mutatta ki, amelyet a királyi felség ellen a hűtlen Miklós fia Demeter tartott, részint abban a csatában, amelyet az uralkodó Demeter mesterrel, néhai Amadé nádor fiaival: Jánossal, Miklóssal, Dáviddal és Lászlóval vívott, qui etiam potentiam magistri Mathey de Tyrinchyn super nos adduxerant.⁹ Végezetül az utolsó, ötödik oklevélben, amely 1312. augusztus 6-i keletet visel, Károly Róbert azon szolgálatokért erősíti meg III. András egy 1297-es diplomáját Detre fia Albert gölnicbányai polgár számára, amelyeket Albert teljesített Sáros királyi vár ostromában, valamint abban a csatában, amelyet a király Miklós fia Demeterrel, Amadé nádor fiaival: Jánossal, Miklóssal, Dáviddal és Lászlóval, valamint Trencsényi Máté mesterrel Rozgonyinál vívott.¹⁰ Ez utóbbi két adat gazdagítja a királyi oklevelekben a sárosi ostromra és a rozgonyi csatára vonatkozó, bőségesen ismert említések számát.

Ugyanakkor magunk is két, eddig ismeretlen, illetve Csák Máté történetében fel nem használt oklevél közreadásával¹¹ szeretnénk gazdagítani a trencsényi oligarcha történetének forrásos bázisát. Közülük az elsőnek különös jelentősége abban áll, hogy magának Csák Máténak a nevében szól, s a tartományúr élete utolsó éveinek egyikéből, 1319-ből való. A diploma a Csák Máté alatti terület igazságszolgáltatási viszonyaira vonatkozó ismereteinket gazdagítja.

⁷ RÁTH KÁROLY: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr 1861. 47.; SEBESTYÉN BÉLA: A magyar királyok tartózkodási helyei. Bp. [1939.] 33.; KRISTÓ GYULA: A rozgonyi csata. Sorsdöntő történelmi napok 3. Bp. 1978. 87.

⁸ KRISTÓ GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 104—105. old. 592. jegyzet.

⁹ Reg. Slov. I. 1012. szám; OL D1. 30 599.

¹⁰ Reg. Slov. I. 1033. Az oklevélre történő hivatkozás az Árpád-kori történelmi földrajzban Rozgonyinál hiányzik (GYÖRFFY GYÖRGY: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I. Bp. 1963., 136., vö. azonban 103.).

¹¹ Az okleveleket a tulajdonnevektől eltekintve nem betűhív formájában közöljük, hanem a c—t, illetve az u—v ambivalenciáját illetően az ortográfiailag helyes alakot adjuk.

Nos Matheus palatinus damus pro memoria, quod comes Zoua et Adam filius suos ratione septem wlnorum Nycolao Zubuk in nostri presentia in diversis terminis, prout assumpserant et tenebantur, quinquaginta marcas denariorum persolverunt et ad plenum sunt ab eodem expediti, prout dictus Nycolaus personaliter astando id affirmavit. Datum Trinchyny in octavis Pentecosten. Anno Domini M° CCC° decimo nono.¹²

A másik, 1321. június 14-én kelt oklevél — egyebek mellett — Csák Máté tartományuraságának felszámolása tekintetében ad új információt. Magunk Csák Mátéről írott monográfiánkban eme diploma ismeretének híján úgy gondoltuk, hogy Tapolcsány elfoglalására csak Trencsén vára 1321. augusztus eleji bevételét követően kerülhetett sor.¹³ Az alább közlendő oklevél meggyőzően igazolja, hogy Tapolcsány már június közepén bizonyos királyiak kezén volt.

Nos magister Nicolaus comes Suproniensis, castellanus de Kopu, de Kamaryno et de Zekchu necnon capitaneus et princeps militie presentis exercitus domini regis Hungarie memorie commendantes tenore presentium significamus, quibus expedit, universis, quod cum nos post obitum magistri Mathey quondam de Trynchynio infidelis domini nostri regis Hungarie ad tenuta eiusdem ex mandato et precepto eiusdem domini nostri cum exercitu propter austutiam (!) et infidelitatem castellanorum eiusdem contra eundem dominum regem habitam venissemus, tandem comes Bodoz filius Johannis et Johannes filius Farkasy frater eiusdem de Apun a consortio aliorum servientum eiusdem magistri Mathey infidelium eiusdem domini nostri segregando se nostro collegio adhererunt, omnia fidelitatis opera et laudabilia servitia inpenderunt petentesque a nobis cum instantia, ut possessionem eorum hereditariam Noe vocatam in comitatu Nytriensi existentem circa aquam Nytria in vicinitate ville Skachan domini episcopi Nytriensis et ville Belech sitam per eundem magistrum Matheum quondam infecto avo ipsorum occupatam et occupando detentam usque modo sibi reddere dignemur. Nos quia ex precepto et mandato eiusdem domini regis domini nostri unicuique in suo iure deesse non debemus pensantesque fidelitates et laudabilia servitia eorundem, predictam possessionem eorum Noe vocatam cum suis pertinentiis et utilitatibus universis eisdem comiti Bodoz et Johanni auctoritate eiusdem domini nostri nobis concessa reddidimus et restituimus tanquam eorum hereditariam perpetuo possidendam, tenendam, pariter et habendam. Datum in Tapolchan in die Sancte Trinitatis anno Domini M° CCC° XX° primo.¹⁴

Természetesen a most bemutatott adatok után sincs okunk azt hinni, hogy hiánytalanul ismerjük akár egyetlen magyarországi tartományúr történetének abszolút teljes vagy akár csak lehetőség szerint hiánytalan forrásbázisát. Elsősorban szlovák és magyar történészek sok irányú, elmélyült és elfogultságoktól mentes búvárkodására van szükség ahhoz, hogy további új adatokkal gazdagíthassuk a képet Csák Mátéről és tartományáról. A régóta ismert és újonnan feltárt adatok az igazság teljesebb, adekvátabb megismeréséhez segítenek hozzá bennünket. Azért fontos ezt hangoztatni, mert a szlovák történetírásban legújabbban olyan vonulatok látszanak megerősödni, amelyek eltérnek ettől az elvileg aligha vitatható helyességtől.

Szlovákia történetének 1961-ben napvilágot látott szintézise természetesen, a műfaj jellegéből adódóan etnikai alapon áll. Ennek elvi jogosságát még akkor sem lehet elvitatni, ha magának a Szlovákia fogalomnak középkorra vetítésével kapcsolatban komoly fenntartásaink is vannak, kiváltképpen pedig egy olyan Szlovákia fo-

¹² OL D1. 37 262. — Eredeti hártján, hátlapján gyűrűpecsét töredéke. OL-beli feljegyzés szerint megjelent a grazi okmánytárban.

¹³ KRISTÓ GYULA: az I. jegyzetben i. m. 202.

¹⁴ OL D1. 72 510. — Eredeti hártján, hátlapján kerek pecsét nyomai. A 12., valamint e jegyzet információiért lektorunknak, *Érszegi Gézának* tartozunk köszönettel.

galomnak a visszavetítésével, amely csak 1918-ban, mi több, 1968-ban született meg. Burkoltan már ez a szintézis sem tudta függetleníteni magát a történeti (még pontosabban: történetietlen) visszavetítéstől, attól a jelen uralmi viszonyait a múltban történetileg megalapozni kívánó prekonceptiótól, hogy a modern Szlovákia területe már a középkorban szlovákok lakta terület volt. Olyan megfogalmazásaiból, mint hogy Csák Máté alatt Szlovákia részlegesen különvált az akkor magyar etnikumú vidéktől, s hogy ekkor a szlovák elem Nyugat-Szlovákiában megerősödött, bizvást erre gondolhatunk. Azt is a politikum historizáló velleitásainak kell betudnunk, hogy Csák Máté korában Szlovákia voltaképpen függetlenségét hangoztatta a magyar uralkodó hatalmától, hogy Máté cseh kapcsolatait úgy értékelte, mint amelyek jelentős mértékben kiszélesítették a cseh—szlovák érintkezést. Történelmi érdeme ugyanakkor e kötetnek, hogy mindezt nem ítélte Máté céltudatos tevékenysége következményének, s végső fokon Máténak negatív szerepet juttatott a szlovák nemzetiség fejlődésében. Leszámolt (úgy tűnt, mintha le tudna számolni) azzal a szlovák nemzeti megújulás korában kialakult, de azóta létalapját vesztett illúzióval, mintha Csák Máté szlovák hazafi lett volna. Világosan rámutatott arra, hogy ez a historizmus gyakorlati politikai háttérrel rendelkezett: miként a „nagy-morva birodalom” és a nyitrai hercegség (dukátus) felállítása, úgy a Csák-tradíció is a szlovákok „történeti jogának” alátámasztásául szolgált a szlovák vidék (körzet) területi—adminisztratív autonómiájára.¹⁵

Még Szlovákia történetének egy másik, új kiadásában 1978-ban közreadott szintézisében is ez olvasható: „A régebbi szlovák történetírás, egészen Štúr követőinek idejéig, dicsfénybe vonta Mátét mint szlovák nemzeti főnemest. Az igazság azonban az, hogy Csák Máté magyar származású főúr volt, aki a trónért folyó harcok korában Magyarország leghatalmasabb oligarchája lett. És pusztán az a körülmény, hogy birtokai Szlovákiában feküdtek, idézte elő, hogy olyan személlyé vált, aki jelentős szerepet játszott Szlovákia és a szlovák nép életében. A másik oldalon az alávettettek és a kismemesség Máté birodalmában többnyire szlovák eredetűek voltak, és Máté rokoni kapcsolatai a morva nemességgel feltételezték Szlovákia kapcsolatait a szomszédos Morvaországgal. De Máté uralmi körzete még legnagyobb virágzása idején sem terjedt ki az egész etnikailag szlovák területre, mivel Kelet-Szlovákia az Abák birtoka volt.”¹⁶

A legújabb idők, az 1980-as évek eleje szlovák történetírása viszont egyre határozottabban dolgozza ki a maga kontinuitás-elméletét. L'udovít Holotík szerint a szlovák történetírásnak elegendő meggyőző bizonyítékai vannak Szlovákia megtelepedésének folytonosságáról a szláv törzsek V—VI. századi érkezésétől kezdve, s elveti azt a tételt, amely kizárja Nagy-Moráviát a szlovákok történetéből.¹⁷ Richard Marsina is elutasítja azt a felfogást, amely tagadja a szlovákok folytonosságát Szlovákia lakóival a nagy-morva időktől kezdve. Úgy látja: fontos feladat vár a településtörténetre, mert ez hozzájárul a szlovákok etnogenezise és Szlovákia nagy-morva kor előtti, nagy-morva kori és nagy-morva kor utáni lakossága kontinuitása vitás kérdéseinek megoldásához, s a hely- és a határnevek ezrei megadják ehhez az elégséges támpontot.¹⁸ Bohuslav Chropovský meg van győződve arról, hogy Szlovákia fejlődésének súlypontja a nagy-morva kor utáni időszakban törvényszerűen a helyi történeti és társadalmi

¹⁵ Dejiny Slovenska I. Od najstarších čias do roku 1848. Red. L'UDOVÍT HOLOTÍK—JÁN TIBENSKÝ. Bratislava 1961. 171. (a vonatkozó rész ALŽBETA GÁCSOVÁ munkája).

¹⁶ Slovensko. Dejiny. Bratislava 1978. 264. (a vonatkozó rész RICHARD MARSINA munkája).

¹⁷ L'UDOVÍT HOLOTÍK: Otázky koncepcie dejín Slovenska. Historický Časopis 30 (1982) 17., 16.

¹⁸ RICHARD MARSINA: Problémy a úlohy slovenských dejín v stredoveku (10. storočie—1526). Historický Časopis 30 (1982) 29—30.

—gazdasági feltételeken alapult. A XI. század végéig a magyar állam keretében nyomon lehet követni, hogy a vármegyerendszer gyakran a nagy-morva rendszer régi alapjain épült fel, és hogy lényegében a történeti Szlovákia egészen a XII. század közepéig szerves egységet képezett Nyitra székhellyel.¹⁹ Nyilvánvaló, hogy egy, az V. századtól kezdve szerintük szláv (és lehetőleg minél korábbi időponttól kezdve már szlovák) föld szláv—szlovák kontinuitása megkívánja a föld szláv—szlovák jellegének kimutatását minden időszakban, mert egyébként a kontinuitás-tétel szenved csorbát. Újra autochtonná és ami számukra még ennél is fontosabb: szlovákká válik a XI. század közepétől a XII. század első éveig (és nem közepéig!) fennállt nyitrai hercegség, a korai magyar állam e sajátos területi intézménye — miként Chropovský iménti szavaiból ez kiviláglik —, s így lesz szlovákká Csák Máté „királysága”. Maga kifejezés (Csák Máté „szlovák királysága”, azaz „slovenské král’ovstvo” Matúša Trenčianskeho) elő is fordul Matúš Kučera most megjelent könyvében. Ezen a megítélésen az sem változtat, hogy a „szlovák királyság” szavak az eredeti szlovák szövegben is idézőjelbe téve szerepelnek. Ugyancsak Kučera tesz említést Máté „szlovák seregeiről” (slovenské vojská).²⁰ Miközben nem kis erőfeszítések történnek a Csák Máté történetét érintő új adatok feltárására, sajnálatos, hogy az egyre gyarapodó, a történeti valóságot egyre adekvátabban tükrözni képes forrásbázison a valóságtól igen távol eső, régi, avitt nézeteket felelevenítő vélekedések születnek meg, illetve születnek újjá.

Nem itt van a helye annak, hogy részletes áttekintést adjunk azokról a megállapításokról, amelyek a mai szlovák történetírásban a középkori Észak-Magyarország (a Felvidék) Árpád-kori történetéről és a szlovák—magyar viszonyról hangot kapnak. Legyen elég e hegyütt Csák Mátéval kapcsolatban két tényre utalni. Egyrészt: maga Máté a dunántúli Fejér megyében törzsökös magyar nemzetség tagja, közvetlen felmenői még itt, Fejér és Komárom határvidékén éltek és birtokoltak,²¹ s a Trencsénbe szakadt Mátét a rokonság, a nemzetségi együvé tartozás ezernyi szála kötötte a Dunántúlhoz. Magyarságához a legcsekélyebb kétség sem férhet. Másrészt: közelkorú és e kérdésben elfogulatlan külföldi krónika (Chronicon aulae regiae) tanúsítja, hogy Máté és a cseh király 1315. évi háborújában Máté katonái magyar nyelven (in idioma te Vngarico) szóltak.²² Egy cseh krónikás — ha Máté harcossai szlovákul szóltak volna — bizonyára nem keverte volna össze a *szlovák* nyelvet a magyarral. Ez az adat nem minősíti ugyan Csák Máté tartománya valamennyi alattvalóját etnikai szempontból — amint hogy kétségtelennek kell tekintenünk, hogy a XIV. század eleji Északnyugat-Magyarországnak bizonyos szláv nyelvű népessége is volt, főleg a terület északi sávjában —, de annyit mindenesetre mutat: Csák Máté igen nagy számú hadinépének (és nem maroknyi „udvari” testőrségének!) magyar volt a nyelve. Ennek a körülménynek pedig igen messzeható következményei vannak a tartomány etnikai viszonyait, Csák Máté állítólagos „szlovák királyságát” és szlovák seregeit illetően. A középkori források nem engedelmessékednek napjaink politikai indítékú aktualizálási kísérleteinek...

¹⁹ BOHUSLAV CHROPOVSKÝ: K etnogenéze Slovákov. Historický Časopis 30 (1982) 26.

²⁰ MATÚŠ KUČERA: Pater patriae. Zo starých českých a slovenských dejín. Bratislava 1981. 206., 205.

²¹ KRISTÓ GYULA: az 1. jegyzetben i. m. 11—13.

²² JOSEF EMLER: Prameny dějín českých IV. V Praze 1884. 223.

Gyula Kristó

DONNÉES RÉCENTES ET ANCIENNES HYPOTHÈSES SUR
MÁTÉ CSÁK

Dans son étude, l'auteur donne un aperçu des données contenues dans le tome I de *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae* embrassant la période de 1301—1314 sur Máté Csák, et lui-même publie deux chartes sur Máté. Il critique l'historiographie slovaque de ces jours et évoque seulement des opinions anciennes et qui décrit le territoire de la Slovaquie actuelle comme une région habitée par des Slovaques déjà au moyen-âge, elle y suppose des institutions autochtones de la Grande Moravie et comme la continuation de celles-ci, des institutions slaves, et dans le même ordre d'idées elle parle du „royaume slovaque” de Máté Csák et de ses armées slovaques. Cependant les sources suggèrent unanimement l'origine hongroise de Máté, et une chronique tchèque atteste même que les gens de guerre de Máté parlaient le hongrois.

Дьюла Кришто

НОВЫЕ ДАННЫЕ И СТАРЫЕ СУЖДЕНИЯ О МАТЭ ЧАКЕ

Автором статьи рассматриваются данные, опубликованные о Матэ Чаке в первом томе сборника *Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae I*, освещающего период между 1301—1314 гг. Им же публикуются две грамоты о Матэ Чаке; критикуется определенное течение в словацкой историографии наших дней, согласно которому территория сегодняшней Словакии уже в средние века была населена словаками. Представителями этого же течения в словацкой историографии предполагается наличие автохтонно-великоморавских — и вследствие этого словацких — учреждений, в связи с которыми говорится о «словацком королевстве» и словацких отрядах Матэ Чака. Источники свидетельствуют о принадлежности Матэ Чака к венграм, а согласно одной из чешских хроник войны Матэ Чака говорили на венгерском языке.